

AZ ERKÖLCSI NORMÁK IGAZSÁGÉRTÉKE

GEORGES KALINOWSKI

Vizsgáljuk meg újra az igaz állítás meghatározását: „A ‘p’ állítás akkor és csak akkor igaz, ha p”. Úgy tűnik, *a priori* semmi sem szab gátat annak, jegyzi meg Arne Naess,¹ hogy e definíciót ne csak az értékelő erkölcsi kijelentésekre, hanem a normatív erkölcsi állításokra is alkalmazzuk. Hogy a kérdést közelebbről megvizsgálhassuk, helyettesítsük be a „p” változó helyére a „minden embernek tiszteletben kell tartania az emberi életet” normát, a „p” változó nevének (‘p’) helyére pedig e norma nevét (‘minden embernek tiszteletben kell tartania az emberi életet’). Ekkor a következő nyelvi kifejezést kapjuk: „A ‘minden embernek tiszteletben kell tartania az emberi életet’ norma akkor és csak akkor igaz, ha minden embernek tiszteletben kell tartania az emberi életet”. Úgy tűnik, ez a kifejezés szintaktikailag helyes, és szemantikai jelentéssel bír (Descartes szavaival élve értelme tiszta és világos). De vajon igaz-e? Más szavakkal: valóban megalapozott ilyen típusú behelyettesítéseket tennünk? Megengedettek filozófiailag az ilyen behelyettesítések? Az erkölcsi normák igazságértékének egész problémája ebben rejlik.

Hogy e kérdésekre választ adhassunk, sorban meg kell vizsgálnunk a (tág értelemben vett) erkölcsi normák összes kategóriáját. Nos, korábban már megkülönböztettünk kettőt: a tág értelemben vett jogi normákat és a lelkiismereti szabályokat. Azonkívül, mint emlékszünk, az előbbiek tovább oszthatók a természeti törvényt alkotó, szűk értelemben vett erkölcsi normákra,² valamint az emberi törvény részét képező, szűk értelemben vett jogi normákra. Az általunk felvetett problémát ennél fogva külön-külön kell megvizsgálni a természetes erkölcsi normák, a szűk értelemben vett, tételes jogi normák és a lelkiismereti szabályok vonatkozásában.

¹ Lásd Arne Naess: ‘Do We Know that Basic Norms Cannot Be True or False?’, *Theoria* 25 (1959), 37. o. skk.; ugyanő: ‘La validité des normes fondamentales’, *Logique et Analyse* 1 (1958), 8. o.

² A természeti törvény nem meríti ki a tulajdonképpeni értelemben vett erkölcsi normák összességét, melyek másik csoportját a lelkiismereti szabályok képezik.

a) A természetes erkölcsi normák igazságértéke

El kell tekintenünk itt az *in natura hominis* természeti törvény tárgyalásától, mert az nem több, mint az *ante naturam hominis* természeti törvény (az örök törvény) jele; ez utóbbit az ember a *post naturam hominis* természeti törvény (a tulajdonképpeni értelemben vett természeti törvény) formájában fejez ki. Figyelemmel kell lennünk ugyanakkor a természeti törvény másik két létezési módjára. A probléma ily módon a következőképpen fogalmazható meg: „Behelyettesíthető-e a szűk értelemben vett – vagyis a lelkiismeret szabályaitól különböző – erkölcsi normák a ‘p’ változó helyére az igaz állítás fent ismertetett definíciójában?” Mielőtt válaszolnánk, térjünk vissza eredeti példánkra: „Az a norma, miszerint ‘minden embernek tiszteletben kell tartania az emberi életet’ akkor és csak akkor igaz, ha minden embernek tiszteletben kell tartania az emberi életet”. E kifejezés csakugyan helyes nyelvtanilag, jelentéssel bír és igaz? A természeti törvény imént kifejtett felfogásának kontextusában az igenlő válasz teljes mértékben igazoltnak tűnik. Meggyőződhetünk erről, ha észrevesszük, hogy az igaz állítás meghatározása alapján az elvégzett behelyettesítés útján nyert kifejezés egy bikondicionális, melynek első tagját (azt a normát, hogy ‘minden embernek tiszteletben kell tartania az emberi életet’) leválaszthatjuk, ha a második tagját (minden embernek tiszteletben kell tartania az emberi életet) önmagában igaznak fogadjuk el. Hiszen az *ante naturam hominis* természeti törvényben – tudniillik az örök törvényben – formát öltő legfőbb norma szerint az embernek valóban tiszteletben kell tartania az emberi életet.

De minek alapján állapíthatjuk ezt meg? Annak alapján, amit az ember az örök törvényről tud. Kétségtelen, hogy e törvényről nem sokat tudunk. De mégis eleget ahhoz, hogy kitartsunk a *post naturam hominis* természeti törvényt alkotó normák igaz voltára vonatkozó állítás racionális megalapozottsága mellett. Minthogy a filozófus – akár a kinyilatkoztatás segítségével is (amelyre az e télynél fogva joggal „kereszténynek” nevezett filozófia támaszkodik) – eljuthat Isten természetes, tisztán racionális megismeréséhez. A pogány filozófia története tanúskodik erről. A filozófiai teológia úgy kristályosodott és teljesedett ki később a kinyilatkoztatás közrehatásával, hogy mindamelllett nem veszítette el a természetes és racionális megismerés autonómiáját. (Éppúgy, ahogy egy festmény – látható, de ténylegesen nem érzékelt, mert nehezen felismerhető – részletét meglátjuk, miután megmutatták nekünk, és mindazonáltal nem lépünk át egy természetes látásmódból valamilyen természetfölötti megismerési módba, ugyanúgy a filozófus, aki keresztényként kapcsolatba került a kinyilatkoztatással, természetes megismerő képessége segítségével könnyen belátja az Istenre vonatkozó, a természetes emberi ész számára hozzáférhető igazságokat – amiket a pogány filozófusok nem ismertek, vagy csak hiányos és töredékes tudással rendelkeztek róluk –, mégpedig anélkül, hogy letérne a módszeres filozófiai gondolkodás útjáról, vagy elhagyná a filozófia területét a kinyilatkoztatott teológia

kedvéért). Márpedig az Istennel kapcsolatos eme filozófiai tudás, bármennyire korlátozott és közvetett legyen is, nemcsak mint a *legtökéletesebb létezőt* tárja eléink Istent, hanem – és pontosan ezáltal – úgy is, mint az emberi cselekvés *legfőbb normáját*.

Magától értetődő, hogy a filozófus, miközben észérvekkel védelmezi, semmi szín alatt sem akarja kiüresíteni Isten misztériumát. Még a lét titkát sem oldja fel! Milyen keveset is tudunk valójában ez utóbbiról, még az anyagi, érzéki, látható, tapintható létről is! ... Sőt, önmagunkról!!! Való igaz, a világra és az emberre vonatkozó tudásunk szegényessége Istennel kapcsolatos kvázi-tudatlanságunkkal magyarázható. Elvégre minden teremtett létező csupán részesenül rejtélyes módon abban a létben, amit maga a lét teljessége juttat számukra. Mindamellett tény, hogy igen keveset tudunk a lényekről, akik vagyunk és a bennünket az érzékek számára hozzáférhető univerzumban körülvevő létezőkről. Istenre vonatkozó filozófiai tudásunk szegényességén tehát ne botránkozzon meg senki! Voltaképpen mit is tudhatunk mi a majdhogynem elérhetetlen, ámbár önmagunkkal saját magunknál bensőségesebb viszonyban lévő Istenről, az úgyszólván érthetetlen és szavakkal kifejezhetetlen Istenről, hogy beszélni merjünk róla?! ... És mégis meg kell próbáljuk, kockáztatva, hogy a misztérium homályát az abszurditás sötétjévé fokozzuk. Az olvasó szíveskedjék megbocsátani vakmerőségünket! Minden erővel azon kell lenni, ha törik, ha szakad, hogy az emberi léptéket meg nem haladó, ennél fogva elégtelen és inadekvát fogalmakból és szavakból álló emberi nyelven kifejezzük azt a kevés dolgot, amit az ember egyedül esze természetes világa mellett megtudhat Istenről. Mert ez az Arisztotelész által „teológiainak”, ma pedig „metafizikainak” nevezett tudás – jóllehet több nemtudás van benne, mint tudás, több rejtély, mint megértés, több emberi fogalom és szó, mint isteni lényeg – végtelenül értékes, hiszen rendet visz egész létvilágunkba. E tudás tehát bölcsesség, amennyiben helyes Arisztotelész és Szent Tamás elgondolása, miszerint *sapientis est ordinare*. Elismerhetjük tehát, és el is kell ismerjük – már ha egyébként elfogadjuk Isten létezését –, hogy ami az isteni egyszerűségből fakadóan felfoghatatlan, az mégiscsak helytálló Isten tökéletessége folytán: az tudniillik, hogy Isten egyszerre Van [*Être*] és Legyen [*Devoir-Être*]. Ha ez így van, akkor világos, hogy a természetes erkölcsi normák igazak, és az azokat kifejező normatív állítások az igaz állítás klasszikus meghatározása alá esnek. Minthogy az ezen normákat tartalmazó, s a *post naturam hominis* természeti törvényt alkotó ítéleteink megfelelnek az örök törvénynek, azaz az ontikus-deontikus isteni valóságnak.

b) A szűk értelemben vett, tételes jogi normák igazságértéke

És a pozitív emberi, tág értelemben vett erkölcsi, s egyszersmind szűk értelemben vett jogi normák? Ahhoz, hogy e kérdést megválaszolhassuk, közelebbről

meg kell határozzuk, hogy az emberi törvény két normacsoportot foglal magában, amiket a mi szempontunkból fontos megkülönböztetni: azokat a normákat, amelyek csupán a természeti törvény konklúziói-alkalmazásai, illetve az ember által a természeti törvény által ráruházott autonóm jogalkotó hatalmánál fogva hozott normákat. Ami az első típust illeti, a valóságban előfordulhat, hogy a társadalmi hatalom, amely e minőségében felelősséggel tartozik az általa irányított közösség közjáváért, és a természeti törvénynél fogva köteles a közjó előmozdításához szükséges valamennyi normát megalkotni, feltétlenül szükségesnek ítéli, hogy reprodukálja, vagy pontosabban egy a terület, származás, vagy valamely más (tulajdonképpen bármilyen) megkülönböztető ismérv alapján meghatározott embercsoport magatartására alkalmazza egyik vagy másik természeti normát. Így például, amikor a francia törvényhozó az emberölés tilalmát kimondja, csak azokhoz szól, akikre a francia büntető törvénykönyv hatálya kiterjed. Ez tehát inkább alkalmazása, mintsem megisméltése a természeti törvénynek. Mint láthatjuk, ezen első csoport pozitív emberi normái vegyes jellegűek: félig természetiek, félig pozitívak. De a természeti oldal bizonyos értelemben dominál a pozitív fölött. Mert ha a francia törvényhozó nem nyilatkozott volna meg az emberölés kérdésében, a francia büntető törvénykönyv hatálya alá tartozó személyek akkor is kötelesek lennének tiszteletben tartani az emberi életet a természeti törvény alapján. E tételes jogi normák tehát valójában a természeti törvény kötelező erejénél fogva köteleznek, mint annak konklúziói. Magától értetődő, hogy ha a természeti törvény normái igazak, akkor az azokból dedukált pozitív emberi normák ugyancsak azok, amennyiben levezetésük módja megfelel az erre vonatkozó logikai szabályoknak. Az ilyen normák igazságértékének kérdése tehát nem okoz nehézséget: a természeti normák igazságértékének problémájával egyidejűleg ez is impliciten megoldódik.

De hogy áll a dolog a második csoport pozitív emberi normáival? Ezek a normák nem csupán a természeti törvényből levont egyszerű konklúziók, jóllehet a maguk módján a természeti törvényből erednek, és kötelező erejüket is abból merítik. Az emberi törvényhozó, szabadon, ám racionálisan élve a Teremtő által ráruházott jogalkotó hatalommal, a társadalmi élet szükségletei szerint egészíti ki e normákkal a természeti normák konklúzióit. Behelyettesíthetünk-e az igaz állításról adott definíciónk „p” változójának helyébe olyan normákat, mint mondjuk – egy immár klasszikus példát idézve – a „Franciaországban jobbra kell hajtani” norma? (Természetesen egy normáról, nem pedig egy normára vonatkozó kijelentésről van szó, ami egy norma létezéséről és tartalmáról tájékoztat, s csak nyelvi ökonómiai okokból ölti fel egy norma alakját.) Létezik-e ilyen normák esetében olyan valóságos, objektív, a kérdéses jogi normák által előírt kötelezettséget logikailag, sőt kronológiailag megelőző kötelezettség, amelynek e tételes jogi kötelezettség megfelelően, igazzá téve ezáltal ezeket a normákat (analóg módon a természeti normák kapcsán megállapítottakkal, amelyek azért

igazak, mert *legyen*jük megfelel az örök *legyen* valóságának)? Itt is egyedül az igenlő válasz igazolt, és újfent a természeti törvény tölti be a valóságos *legyen* szerepét: a második csoportba tartozó igaz tételes jogi normák az e törvénnyel való összhang révén határozhatók meg. Ahogy a norma-konklúziók igazak, mert megfelelnek a természeti normáknak, ugyanúgy igazak a norma-kiegészítések is a természeti törvénnyel való összhangjuk folytán. A jobb megértés kedvéért térjünk vissza iménti példánkhoz! A természeti törvény általános jelleggel előírja, hogy meg kell tenni mindazt, ami a közjó és a társadalmi élet szempontjából kedvező, s el kell kerülni azt, ami annak árt. Ennélfogva, tekintettel arra, hogy bizonyos időkben és országokban a szabályozatlan közlekedési viszonyok veszélyeztetnék a társadalom biztonságát, implicit módon tartalmazza azt a diszjunktív normát, hogy „jobbra kell hajtani vagy balra kell hajtani”. Ugyanakkor nem foglal magában semmilyen kategorikus normát e tárgyban. Ez magyarázza azt, hogy a Franciaországban és Angliában hatályban lévő közúti közlekedési norma egyaránt a természeti törvényen alapul, anélkül viszont, hogy annak egyszerű konklúziói lennének. Történetesen a francia törvényhozó úgy találta, hogy a természeti törvény értelmében Franciaországban jobbra vagy balra kell hajtani, és nem áll fenn kategorikus kötelezettség arra nézve, hogy balra kellene hajtani. E megállapításból a *modus tollendo ponens* következtetési sémán³ nyugvó érvelési szabály alapján azt a következtetést vonta le, hogy Franciaországban jobbra kell hajtani, míg az angol törvényhozó úgy ítélte meg, hogy a természeti törvény szerint Angliában balra vagy jobbra kell hajtani, és nem áll fenn kategorikus kötelezettség arra vonatkozóan, hogy jobbra kellene hajtani. Ez a megállapítás, mely ugyanolyan helytálló, mint a francia törvényhozóé, lehetővé tette számára, hogy ugyanazon *modus tollendo ponens* szabály nyomán arra a következtetésre jusson, hogy Angliában balra kell hajtani. Ha elemzésünk helyes, akkor az angol és francia közlekedési szabályzatok egyaránt igazak, mert egyformán megfelelnek a természeti törvénynek (előbbi a természeti törvényben implicite benne foglalt, fent említett diszjunktív norma egyik, utóbbi a másik tagjának). E példa nézetünk szerint kellőképpen bizonyítja, hogy a második csoport pozitív emberi normái az esettől függően vagy megfelelnek a természeti normáknak, illetve azok explicit vagy implicit konklúzióinak, vagy nem – más szóval ugyancsak igazak vagy hamisak.

A lelkiismereti szabályok igazságértéke

Hátra van még az autonóm normák megvizsgálása. Ezek közül egyesek általánosak, mint például a következő (a szabályozott cselekvés jellegénél fogva, és egyetemes alkalmazási körét tekintve) univerzális norma: „*Minden* nap hat órákor kell kelnem”, vagy „*Soha* nem szabad cigarettáznom”. Mások egyediek.

³ Ha p vagy q és nem q, akkor p.

Mindkét csoportba tartozó normák igazak vagy hamisak. Vagy azért, mert a heteronóm normák konklúziói, s így öröklük premisszáik igaz vagy hamis igazságértékét, vagy mert azokat a természeti törvénytől a kormányzathoz hasonló módon felhatalmazást kapó alany szabadon alkotja meg. Minden embernek személyes erkölcsi normákat kell szabnia magának, még hozzá nemcsak egyedi, közvetlenül a konkrét cselekvéseket szabályozó normákat, hanem a cselekvések adott osztályára vonatkozó általános normákat is. Az ember ezeket a morális fejlődéséhez, emberi lényegének kibontakoztatásához, erkölcsi célja megvalósításához szükséges normákat nem találja meg közvetlenül sem a természeti törvényben, sem pedig az emberi törvényben. Az autonóm normák esete tehát ugyanabba az irányba mutat, mint a heteronóm normáké. Akárcsak az utóbbiak, ezek is igazak vagy hamisak.

Mindent egybevetve azt a végkövetkeztetést vonhatjuk le, hogy minden erkölcsi norma igaz vagy hamis, s egy normatív erkölcsi állítás igazságának ugyanaz a feltétele, mint ami az igazság klasszikus fogalmát megalapozza.